

MUZIEK IS MEER DAN GEHEIMZINNIGE MATHEMATICA

[Een reactie op Elmer Schönberger door Henk Smeijsters]

Elmer Schönberger houdt in zijn Huizinga-lezing een pleidooi voor Het Grote Luisteren naar Muziek Zonder Meer. Hij stelt dat het belang van muziek niet is dat zij emoties oproept. In navolging van Eduard Hanslick, die muziek beschreef als "Tönend bewegte Formen", verkondigt Schönberger het 'klassieke' standpunt dat muziek er niet is ter bevrediging van de emotionele behoeften van de luisteraar, dat zij geen "Rorschachtest is van het gemoedsleven van de luisteraar", niet louter een "herkenning van jezelf".

Hij pleit voor een bepaald soort muziek die hij "échte muziek" noemt, wat Peter Kivy aanduidt met "Music alone", vertaald als "Muziek Zonder Meer" en een bepaalde luisterhouding: "Het Grote Luisteren". Waar het bij Het Grote Luisteren om draait is het doorvorsen van de "geheimzinnige mathematica" van de Muziek Zonder Meer.

Het is echter de vraag of alleen de "échte muziek" en Het Grote Luisteren mensen in contact brengen met iets dat meer is dan zichzelf, dat de "herkenning" overschrijdt en ervoor zorgt dat zij "niet meer dezelfde zijn". Omdat Schönbergers luisteren naar "A Whiter Shade of Pale" niet meer is dan een geconditioneerde reactie, die hem doet terugdenken aan een "aanbiddelijk meisje in een groen rokje", is hij niet in staat de kracht van het luisteren naar popmuziek, rockmuziek en andere vormen van 'lichte muziek', noch van de muziektherapie te doorgronden.

Schönberger zegt er weliswaar bij dat Het Grote Luisteren een "intuïtief" begrip is, maar dat neemt niet weg dat het bij het scheppen en beluisteren van "échte muziek" gaat om een bepaalde psychische activiteit. Het is het "toonschakend brein dat zichzelf van maat tot maat tot klank denkt". Het Grote Luisteren vraagt om concentratie, tijd en geduld. "Muziek Zonder Meer" is "een gecompliceerde, veelstemmige menselijke machine" die, aldus Schönberger, "het hardop denken, het hardop redeneren en fantaseren, het hardop beroeren, bespelen, verrassen, suggereren, evoceren en betoveren tot in het kleinste detail beheerst". Dit is ongetwijfeld juist, al zou ik niet, zoals Schönberger, de metafoer "machine" van stal halen.

Maar daarmee is niet alles gezegd. Mijn stelling is dat Schönberger door het doorvorsen van de muzikale structuren van de Muziek Zonder Meer op een voetstuk te plaatsen de kracht van de muziek tekort doet. Ik zal dit met behulp van enkele (neuro)psychologische gegevens verduidelijken en tenslotte met het voorbeeld van de muziek van de Rolling Stones illustreren.

De ontwikkelingspsycholoog Daniel Stern beschrijft 'vitality affects' als globale dynamische processen die ten grondslag liggen aan de psychische verschijnselen. Stern heeft aangetoond dat de vitality affects van denken, voelen en handelen gekenmerkt zijn door muzikale parameters. De mens denkt, voelt en handelt in een bepaald tempo, met een bepaald ritme, een bepaalde dynamiek, vorm enz. Het gaat hier dus niet alleen om gevoelens en emoties, die ook gekenmerkt zijn door deze parameters, maar ook om de manier waarop de mens denkt: snel, langzaam, chaotisch, gestructureerd, en hoe hij handelt: impulsief, doordacht, planmatig enz. Ons voelen, denken en handelen is een samenspel van de parameters die we in de muziek terugvinden. Daardoor is het mogelijk het denken, voelen en handelen in de muziek te laten weerklinken. Omdat muzikale en psychische processen gekenmerkt zijn door dezelfde vitality affects is het mogelijk dat de mens zichzelf in de muziek herkent. Maar daar blijft het niet bij, de muziek ontleent haar kracht aan het feit dat zij vitality affects laat klinken die de luisteraar naar psychische gebieden voeren die voor hem nieuw zijn.

De analogie tussen muzikale en psychische processen komt tot stand op een ander psychisch niveau dan op het niveau van het "toonschakend brein dat zichzelf van maat tot maat tot klank denkt". De neuropsycholoog Antonio Damasio beschrijft dat het 'uitgebreid bewustzijn' gekenmerkt is door problemen vergelijken, analyseren, oplossen, redeneren, ethiek en esthetica. Dit is de laag

waarover Schönberger het heeft. Het 'kernbewustzijn' is echter een niet-cognitieve vorm van begrijpen die gepaard gaat met een stroom van emotionele toestanden. Damasio concludeert op basis van neuropsychologisch onderzoek dat er een kernbewustzijn bestaat dat, los van cognities, emotionele en beeldende voorstellingen bevat van de veranderingen in de toestand van het organisme als gevolg van ontmoetingen met objecten en gebeurtenissen. Muziek beïnvloedt de emotionele ervaringen van dit kernbewustzijn.

Dat muziek het kernbewustzijn aanspreekt is misschien belangrijker, dan dat zij Het Grote Luisteren mogelijk maakt. Dit heeft ook consequenties voor ons oordeel over muziek. "Echte" muziek is ook muziek die de vitality affects van de psyche doet weerklinken, die het kernbewustzijn raakt en in staat is de luisteraar toe te leiden naar andere vitality affects en andere kernervaringen.

Dat popmuziek, rockmuziek en andere 'lichte muziek' zoveel mensen aanspreekt moet te denken geven. Dit is niet het gevolg van een "gebrek aan concentratie", zoals Schönberger veronderstelt. Deze muziek vindt zoveel weerklink omdat zij een andere laag van het bewustzijn dan het toenschakend brein activeert.

Ik neem twee 'klassiekers' van de Rolling Stones als voorbeeld: 'Satisfaction' en 'Jumpin' Jack Flash'. Deze muziek bezit eigenschappen die analoog zijn aan gevoelens van kracht, energie en vastberadenheid. Het is muziek die je een ander gevoel bezorgt en de weg voorbereidt om anders te gaan handelen. Rockmuziek is in zijn algemeenheid gekenmerkt door een strak ritme dat door de drums en de bas wordt vastgehouden, het is een ritme dat je vastgrijpt en dat je niet meer laat ontglippen. Kenmerkend voor de muziek van de Stones en andere rockgroepen is de 'riff', een strak melodisch motief, dat herhaald wordt. Het is geen solo of een melodisch motief (een 'lick'), maar een melodisch fundament dat vaak vooraf gaat aan de eigenlijke melodie. Een van de bekendste riffs is de riff van 'Satisfaction'. Het is een riff die bij velen in het gehoor gegrift staat. De riff van 'Satisfaction' gaat door merg en been. 'Satisfaction' handelt niet over uitdaging, maar 'is' uitdagend, direct en onmiddellijk, zonder tussenkomst van de intellectuele distantie. De vijf tonen van de riff in 'Satisfaction' zijn scherp, compromisloos, uitdagend. De riff laat in zijn strakke ritme, korte stijgende melodische lijn, signaalkrachtige sterke dynamiek en messcherpe articulatie, daadkracht, initiatief en energie weerklinken. De riff maakt een einde aan apathie, verveling en krachteloosheid en maakt de ketenen die de innerlijke drijfveren omknellen los.

'Jumpin' Jack Flash' kent eenzelfde, typische Stones' riff, net als de riff van 'Satisfaction' eveneens van de hand van Keith Richards. De riffs van Richards vormen krachtige zelfverzekerde statements die op een muzikale wijze uitdrukken wat hemzelf en anderen sterk maakt. In de muziek zijn ze de rots in de branding, het bakken. Anders dan Theodor Adorno ons voorhield is het de herhaling en niet de ontwikkeling van het motief waaraan deze muziek haar kracht ontleent. De riff geeft de muziek haar stevigheid, is de ruggegraat van de muziek. Deze muziek laat ons de zelfverzekerde handelende persoonlijkheid horen.

Het is niet alleen de muziek van de Stones die dit bevrijdende effect kan hebben. Riffs als 'Whole lotta love' van Led Zeppelin en 'Smoke on the water' van Deep Purple en vele andere latere rock- en metalriffs hebben eenzelfde bevrijdend effect. Het hoeft niet eens rock- en metalmuziek te zijn.

Voor de een versterkt de muziek van de Stones de eigen assertiviteit, voor de ander zijn het de pianosonates van Beethoven of de orkestwerken van Louis Andriessen. In de muziektherapie zoeken cliënt en muziektherapeut door te improviseren samen naar muzikale processen die in staat zijn de cliënt te transformeren.

Een ding is zeker: muziek is meer dan mathematica en meer dan een klinkend schaakspel. Muzikale processen zijn analoog aan psychische processen en het is de psychische resonantie van het kernzelf op muziek die mensen zichzelf laat zijn, maar ook in staat stelt dit zelf te overstijgen.

Dr. Henk Smeijsters is lector van de kenniskring Kennisontwikkeling Vaktherapieën (KenVaK), een gezamenlijke kenniskring van de Hogeschool Zuyd, de Hogeschool Utrecht en de Saxion Hogeschool Enschede.